

Ад тэорыі да практыкі. 1. Па прагнозах навукоўцаў, да 2056 г. колькасць насельніцтва Зямлі дасягне 10 млрд чалавек. Разлічыце прагнознаю шчыльнасць насельніцтва свету ў 2056 г. і параўнайце з сучаснай. 2. Накладзіце фізічную карту свету на карту шчыльнасці насельніцтва і вызначыце, якія экстрэмальныя прыродныя ўмовы не спрыяюць размяшчэнню людзей на планеце.

Падарожжа па Глобальнай сетцы.

Перспектывы сусветнага насельніцтва, 2017 г. Аددзяленне народанасельніцтва ААН.

§ 13. Геаграфія рассялення свету

Успамінаем. Якія асноўныя формы рассялення склаліся ў залежнасці ад фізіка-геаграфічных умоў у працэсе засялення Зямлі людзьмі? Што такое населены пункт? Якія тыпы населеных пунктаў вы ведаеце? Што вы разумееце пад працэсам урбанізацыі?

Для чаго мы гэта вывучаем? Як горад уплывае на навакольнае асяроддзе? Спецыялісты якіх прафесій неабходныя для вырашэння праблем развіцця горада?

Геаграфія рассялення свету, фактары, формы рассялення. Рассяленне насельніцтва — гэта складаны сацыяльна-эканамічны працэс, таму разам з географіяй насельніцтва ён вывучаецца такімі навукамі, як дэмаграфія, сацыялогія, этнаграфія і інш. Для географіі важна разглядаць рассяленне ва ўзаемадзеянні з прыродным асяроддзем і ў гістарычным разрэзе. Гісторыка-геаграфічны падыход дазваляе прасачыць гісторыю асваення чалавекам заселенай тэрыторыі, якая ўключае ўсе заселеныя і асвоеныя людзьмі тэрыторыі.

Рассяленне — гэта працэс размеркавання і пераразмеркавання насельніцтва з наступным фарміраваннем сеткі паселішчаў.

ПРЫРОДНЫЯ

- клімат, рэльеф мясцовасці;
- глебы, карысныя выкапні і іншыя прыродныя рэсурсы

САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНЫЯ

- агульны ўзровень развіцця эканомікі;
- рэгіянальныя адрозненні ў размяшчэнні галін гаспадаркі, даходах насельніцтва і г. д.

ДЭМА-ГРАФІЧНЫЯ

- рэгіянальныя адрозненні міграцыйных працэсаў;
- інтэнсіўнасць працэсаў узаўважэння насельніцтва

Мал. 86. Групы фактараў рассялення

Мал. 87. Качавое рассяленне ў Манголіі

Мал. 88. Качавыя народы Афрыкі — туарэгі

Пяняцце «рассяленне насельніцтва» ўключае ў сябе размяшчэнне насельніцтва. На працэс рассялення насельніцтва ўплываюць тры групы фактараў (мал. 86). З ростам узроўню сацыяльна-эканамічнага развіцця ўплыў прыродных фактараў слабее. *Галоўная заканамернасць рассялення насельніцтва* — адпаведнасць форм рассялення спосабу вытворчасці і ўзроўню развіцця прадукцыйных сіл.

Рассяленне ў свеце разнастайнае, але пры гэтым вылучаюць дзве асноўныя яго формы — *качавое* і *аселае* з перавагай апошняга.

У свеце яшчэ захоўваецца вялікая колькасць народаў, якія ў выніку сваёй асноўнай гаспадарчай дзейнасці — жывёлагадоўлі — вядуць качавы лад жыцця. Напрыклад, у Афрыцы і Азіі (мал. 87, 88).

Усе населеныя пункты дзеляцца на два тыпы — *гарадскія* і *сельскія*. У аснове іх вылучэння ляжыць некалькі прыкмет (напр., колькасць насельніцтва, адміністрацыйны статус, шчыльнасць насельніцтва і гушчыня забудовы, асаблівасці планіроўкі і архітэктуры і інш.), але асноўным выступае характар занятасці насельніцтва.

П₁П₂П₃

Свет і Беларусь. 1. Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь А. Р. Лукашэнка неаднаразова звяртае ўвагу ў сваіх выступленнях, што трэба «вырашыць пытанне прывабнасці жыцця ў вёсцы». Чаму гэта пытанне вельмі актуальнае для нашай дзяржавы? Якія меры падтрымкі ажыццяўляе дзяржава для жыхароў сельскай мясцовасці? 2. Успомніце прыкметы вылучэння гарадскіх паселішчаў у Беларусі. Назавіце агламерацыю на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь.

Для рассялення насельніцтва свету найбольш важнай тэндэнцыяй выступае рост гарадоў і гарадскога насельніцтва. Гэта тлумачыцца сацыяльна-эканамічным пераўварэннем горада і вёскі на аснове падзелу працы, які прыводзіць да інтэнсіўнага развіцця індустрыі, транспарту, паслуг.

П₄

Урбанізацыя свету і яе геаграфія. Урбанізацыя як сусветны гістарычны і складаны працэс непарыўна звязана з канцэнтрацыяй дзейнасці ў параўнальна нешматлікіх цэнтрах развіцця і ахоплівае змены ў размяшчэнні вытворчасцей, рассялення, дэмаграфічнай структуры, ладзе жыцця, культуры і г. д.

У свеце ўсё ўзаемазвязана. Дзе і калі ўзніклі першыя гарады? Урбанізацыя ў менш развітых краінах праходзіць хуткімі тэмпамі і часта называецца «ілжывай». У чым прычына такой урбанізацыі?

Працэс урбанізацыі праходзіць некалькі стадый, кожная з якіх характарызуецца адметнымі прыкметамі і з'яўленнем форм гарадскога рассялення (мал. 89).

Стадыя	Асноўныя характарыстыкі	Прасторавая форма
Пачатковая (кропкавая) урбанізацыя	<ul style="list-style-type: none"> • больш хуткі рост гарадскога насельніцтва ў параўнанні з сельскім; • паскоранае развіццё кропкавых гарадоў; • звязана з перыядам развіцця буйной прамысловай вытворчасці, масавым адтокам насельніцтва з сельскай мясцовасці ў гарады 	
Класічная ўрбанізацыя	<ul style="list-style-type: none"> • развіццё агламерацый пры паскораным росце іх ядраў, скарачэнні сельскага насельніцтва за міграцыі ў гарады; • у прыгарадах вялікіх гарадоў з'яўляюцца гарады-«спальні» і спадарожнікі вытворчага профілю 	
Позняя ўрбанізацыя (гіперурбанізацыя)	<ul style="list-style-type: none"> • рэзкае павелічэнне плошчы і колькасці насельніцтва горада з ярка выяўленымі негатыўнымі экалагічнымі праявамі; • скарачэнне колькасці цэнтральных частак гарадоў; • з'яўленне спецыфічнай формы гіперурбанізаваных паселішчаў — мегалаполісаў 	

Мал. 89. Стадыі працэсу ўрбанізацыі

Па меры ўскладнення эканамічных сувязей паміж гарадскімі населенымі пунктамі замест кропкавых гарадоў пачынаюць узнікаць агламерацыі.

Агламерацыя — кампактная форма прасторавага размяшчэння гарадскіх паселішчаў, аб'яднаная разнастайнымі інтэнсіўнымі сувязямі ў складаную сістэму.

Гарадскія агламерацыі могуць быць монацэнтрычнымі (з адным горадам-ядром) і поліцэнтрычнымі (з некалькімі гарадамі-ядрамі).

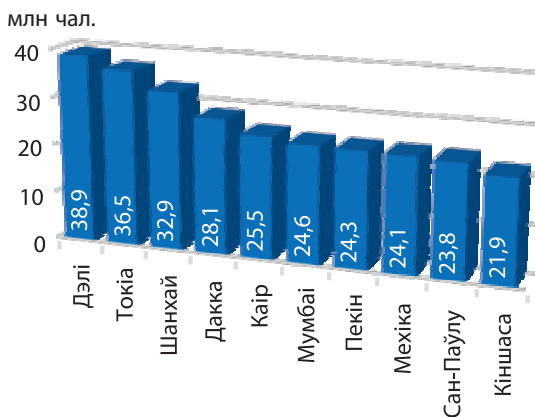
Сінонім гарадской агламерацыі ў Вялікабрытаніі — канурбацыя, у ЗША — метраполісы.

Паразважаем. Ці супадаюць межы горада і межы агламерацыі? Калі не, то чым яны вызначаюцца? Які выгляд міграцый вызначае ў цэлым межы агламерацыі? Чаму адны гарады растуць, а іншыя — не?

Найбуйнейшымі гарадскімі агламерацыямі свету, колькасць насельніцтва якіх перавышае 30 млн чалавек, з'яўляюцца **Дэлі**, **Токія** і **Шанхай** (мал. 90). У XXI ст. большасць з іх размешчана ў краінах, якія развіваюцца.

На апошняй стадыі ў сувязі з пашырэннем плошчы агламерацый, узмацненнем эканамічных узаемасувязей паміж імі і паскораным ростам іх перыферыйных зон узнікаюць мегалаполісы.

Мал. 90. Найбуйнейшыя агламерацыі свету, 2018 г., млн чал.

Мегалаполіс — найбольш буйная форма гарадскога рассялення, урбанізаваная зона, якая ўтвараецца пры зрастанні вялікай колькасці суседніх гарадскіх агламерацый.

У адрозненне ад агламерацыі мегалаполіс мае значна большую плошчу, колькасць насельніцтва і прадстаўлены арэальна-лінейнай формай у выглядзе гірлянды гарадоў, нанізаных на натуральныя ці штучныя транспартныя шляхі.

Мегалаполісы фарміруюцца ў цяперашні час як у развітых краінах, так і ў краінах, якія развіваюцца. Найбольш вядомымі і буйнымі па плошчы і колькасці насельніцтва мегалаполісамі ў свеце ў развітых краінах з'яўляюцца — **Транс'еўрапейскі** (ці «**Блакiтны банан**»), **Паўночна-Усходні (Босваш)** і **Прыазёрны (Чыпітс)** (ЗША) (мал. 91), у краінах, якія развіваюцца, — **Візагмахангар** (Індыя, Бангладэш) і **Сан-Рыа** (Бразілія).

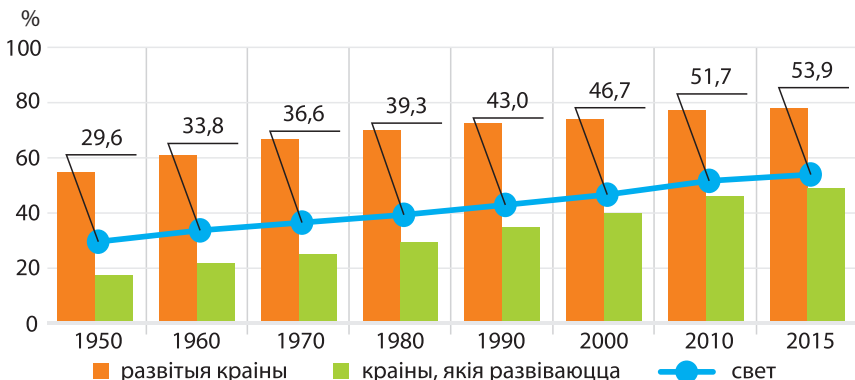
Мал. 91. Прыазёрны мегалаполіс (Чыпітс)

Папрацеём з атласам. Пакажыце на карце найбуйнейшыя мегалаполісы свету. Дзе і якія мегалаполісы, на ваш погляд, могуць з'явіцца ў бліжэйшай будучыні?

У залежнасці ад узроўню сацыяльна-эканамічнага развіцця рэгіёнаў і краін у свеце назіраецца несінхроннае праходжанне стадый. У большасці краін, якія развіваюцца, пераважае класічная ўрбанізацыя і адбываецца канцэнтрацыя насельніцтва ў гарадах. У развітых краінах назіраецца пераважна гіперурбанізацыя і адток карэннага насельніцтва з гарадоў.

На другую палову XX ст. прыходзіцца пік урбанізацыі свету. У 1960 г. кожны трэці жыхар свету пражываў у гарадах, у тым ліку ў развітых краінах — каля 60 % усяго насельніцтва, у краінах, якія развіваюцца, — больш за 20 %. У XXI ст. доля гарадскога насельніцтва свету складае 55,3 % (мал. 92). У развітых краінах пражывае ў гарадах амаль 80 % насельніцтва, у краінах, якія развіваюцца, — каля 50 %. Краінай з максімальнай доляй гарадскога насельніцтва ў свеце — 99 % — з'яўляецца **Катар**. Менш за ўсё гарадскіх жыхароў у **Бурундзі** — 13 %.

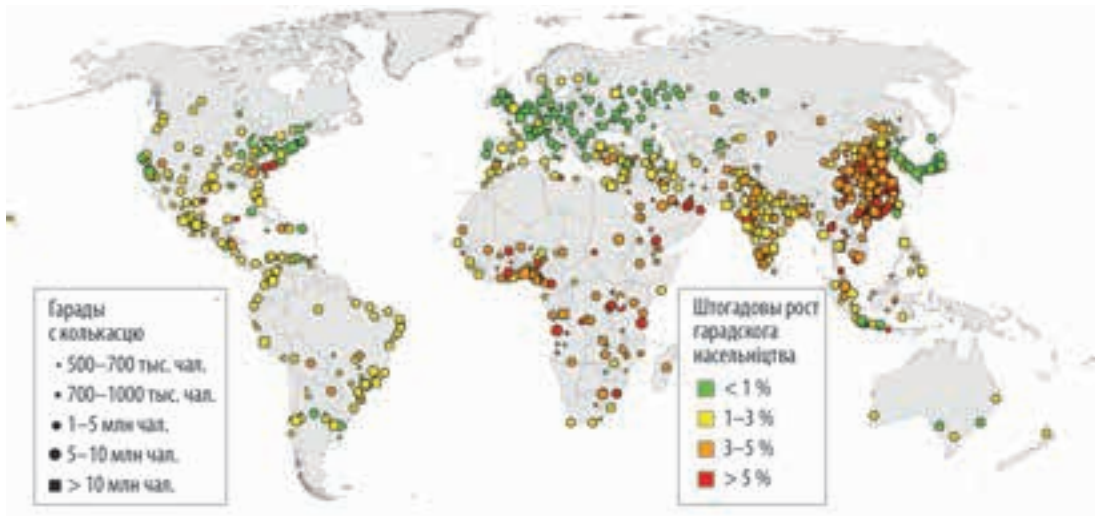
Мал. 92. Дынаміка долі гарадскога насельніцтва свету, %

Клуб знаўцаў-эканамікагеографў. Паміж рэгіёнамі існуюць адрозненні ва ўзроўні ўрбанізацыі. Самымі ўрбанізаванымі з'яўляюцца Паўночная і Паўднёвая Амерыка — 82 і 81 % адпаведна. У Еўропе адбываецца скарачэнне долі гарадскога насельніцтва (74,5 %). У Аўстраліі і Акіяніі 68 % насельніцтва жыве ў гарадах, у Азіі — 50 %. Найменш урбанізаваным рэгіёнам з'яўляецца Афрыка — 42,5 %.

На пачатку XXI ст. назіраецца запаволенне тэмпаў росту гарадскога насельніцтва. Аднак у параўнанні з дынамікай агульнай колькасці насельніцтва свету колькасць гарадскога насельніцтва расце ў паўтара раза хутчэй. Штогадовыя тэмпы складаюць 2 %. З другой паловы XX ст. гарадское насельніцтва павялічваецца больш інтэнсіўна ў краінах, якія развіваюцца, чым у развітых (мал. 93). Пры штогадовым росце колькасці гараджан на 2,3 % у краінах, якія развіваюцца, ён складае 2,5 %. Развітыя краіны характарызуецца нізкімі тэмпамі росту гарадскога насельніцтва — 0,5 %.

Для сучаснай урбанізацыі характэрны найбольш хуткі рост колькасці насельніцтва буйных гарадоў або мегагарадоў (мегасіці).

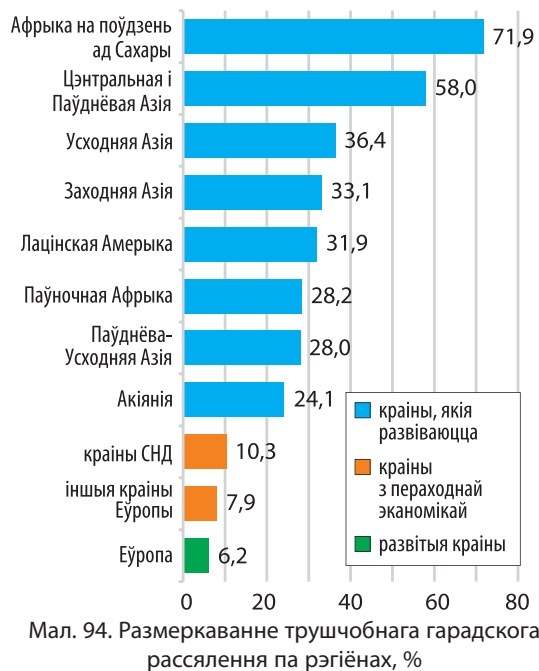
Мал. 93. Гарадское насельніцтва свету, %

Мегасіці — звышбуйныя гарады з колькасцю насельніцтва больш за 10 млн чалавек.

У 1960-х гг. такіх гарадоў у свеце было тры — Токія, Нью-Ёрк і Осака, у 2000 — 16, у 2018 г. — 33. Прадстаўлены яны пераважна ў краінах, якія развіваюцца (Кітай, Індыя, Мексіка, Бразілія і інш.).

Гарадскія трушчобы ў сучасным свеце. Хуткія тэмпы ўрбанізацыі ў краінах, якія развіваюцца, і нізкі ўзровень сацыяльнага-эканамічнага развіцця прывялі да фарміравання трушчобнага гарадскога рассялення. *Трушчобай* называюць жылы масіў з высокай шчыльнасцю стыхійнай гарадской забудовы, якая адрозніваецца адсутнасцю або вострым недахопам асноўнай інфраструктуры (электрычнасць, каналізацыя і г. д.) для паўнаwartаснага грамадскага жыцця чалавека і бедным сацыяльным асяроддзем.

Мал. 94. Размеркаванне трушчобнага гарадскога рассялення па рэгіёнах, %

На пачатку XXI ст. у трушчобах пражывае каля 923,9 млн гараджан, або 32 % гарадскога насельніцтва свету. Найбольшая доля трушчобнага рассялення характэрная для краін Афрыкі на поўдзень ад Сахары (71,9 %) і Азіі (40 %), якія развіваюцца (мал. 94).

Краінамі з ярка выяўленым трушчобным гарадскім рассяленнем з'яўляюцца **Бразілія** (мал. 95), **Індыя**, **Нігерыя**.

Мал. 95. Трушчобная ўрбанізацыя ў Бразіліі

Падвядзём вынікі. Існуюць дзве асноўныя формы (... і ...) і два асноўныя тыпы (... і ...) рассялення.

На рассяленне насельніцтва аказвае ўплыў шэраг фактараў Большая частка насельніцтва свету жыве ў Агламерацыя — кампактная форма прасторавага аб'яднання

Мегалаполіс — найбольш буйная форма гарадскога рассялення, якая ўтвараецца пры Для сучаснага этапу ўрбанізацыі характэрныя дзве галоўныя асаблівасці: хуткія тэмпы павелічэння долі гарадскога насельніцтва ў краінах, якія развіваюцца, і Найбольш высокі паказчык долі гарадскога насельніцтва ў ... краінах. Урбанізацыя ў любой краіне праходзіць некалькі стадый.

Праверым свае веды. 1. Назавіце адметныя рысы развіцця працэсу ўрбанізацыі ў развітых краінах і краінах, якія развіваюцца. 2. У чым розніца паняццяў «горад», «агламерацыя», «мегалаполіс» і на якіх стадыях урбанізацыі яны ўзнікаюць?

Ад простага да складанага. 1. У якіх тыпах краін і рэгіёнах адзначаны максімальны рост гарадскіх агламерацый у другой палове XX – пачатку XXI ст.? 2. З прыведзеных прыкладаў выберыце гарады, для якіх можа быць характэрная з'ява «ілжывай» урбанізацыі: Рыа-дэ-Жанейра, Масква, Каракас, Лондан, Шанхай, Ліма. 3. У цяперашні час для развітых краін характэрная такая з'ява, як субурбанізацыя. Паспрабуйце раскрыць гэта паняцце. Назавіце тры асноўныя прычыны гэтай з'явы. 4. Падумайце, ці характэрная гэта з'ява для нашай краіны ў цяперашні час.

Ад тэорыі да практыкі. 1. Уявіце, што вам паступіла прапанова прыняць удзел у дыспуце «Жыццё ў малым горадзе». Падрыхтуйце аргументы «за» і «супраць». 2. Выкажыце сваё меркаванне пра жыццё ў цэнтры горада і на яго ўскраіне. 3. Выканайце практычную работу «Два партрэты ўрбанізацыі: падабенствы і адрозненні паміж развітымі краінамі і краінамі, якія развіваюцца» (на прыкладзе дзвюх краін на выбар) паводле тыпавага плана (гл. дадатак 2).

Падарожжа па Глобальнай сетцы.

Сайт Праграмы Арганізацыі Аб'яднаных Нацый па населеных пунктах.

Перспектывы сусветнай урбанізацыі, 2018 год. Ключавыя факты. Аددзяленне народанасельніцтва ААН.

АБАГУЛЬНЯЛЬНАЕ ПАЎТАРЭННЕ ПА РАЗДЗЕЛАХ I, II

1. Сучасная палітычная карта свету і палітычная геаграфія
2. Геаграфія насельніцтва свету

Праверым свае веды.

1. Квасідзяржава — гэта... .
2. Геаканфлікталогія — гэта... .
3. Палітычная геаграфія — гэта... .
4. Геапалітыка — гэта... .
5. Электаральная геаграфія — гэта... .
6. Дэмаграфічнае старэнне — гэта... .
7. Узнаўленне насельніцтва — гэта... .
8. Мегасіці — гэта... .
9. Мегалаполіс — гэта... .
10. Міграцыйны пераход — гэта... .
11. Якія змены адбыліся на палітычнай карце свету ў XX–XXI стст.?
12. Якая роля ААН у фарміраванні палітычнай карты свету?
13. Назавіце рэгіянальныя і лакальныя канфлікты, якія адбываюцца ў цяперашні час. Пакажыце прычыны гэтых канфліктаў.
14. Якое месца займае геапалітыка ў сістэме геаграфічных навук?
15. Якія фактары ўплываюць на дэмаграфічную сітуацыю ў краіне?
16. Чаму на палітычнай карце свету з'яўляюцца самаабвешчаныя дзяржавы? Прывядзіце прыклады.
17. Чаму многія краіны прэтэндуюць на тэрыторыі ў Антарктыцы?
18. Чаму насельніцтва нераўнамерна размяшчаецца па тэрыторыі Зямлі?
19. Чаму існуюць адрозненні ва ўзроўні ўрбанізацыі паміж развітымі краінамі і краінамі, якія развіваюцца?
20. Чаму для міграцыйных працэсаў характэрная хвалепадобнасць?

Папрацуем з атласам.

1. Пакажыце на карце пяць залежных тэрыторый. Якім дзяржавам яны належаць?
2. Пакажыце на карце «гарачыя кропкі» цяперашняга часу.
3. Пакажыце на карце пяць найбуйнейшых дзяржаў свету па колькасці насельніцтва і назавіце іх сталіцы.
4. Пакажыце на карце краіну з максімальнай нараджальнасцю, назавіце яе сталіцу; дзяржаву з мінімальнай нараджальнасцю і яе сталіцу.

5. Пакажыце на карце краіну з максімальнай смяротнасцю насельніцтва ў свеце і яе сталіцу; краіну з мінімальнай смяротнасцю насельніцтва ў свеце і яе сталіцу.
6. Назавіце і пакажыце краіну з найбольшай доляй насельніцтва «дзіцячых узростаў» у полаўзроставай структуры.
7. Назавіце і пакажыце краіну з найбольшай доляй насельніцтва ва ўзросце 60+.
8. Пакажыце на карце краіну са станоўчай дынамікай колькасці насельніцтва.
9. Пакажыце на карце краіны з адмоўнай дынамікай колькасці насельніцтва.
10. Пакажыце на карце краіну з максімальнай шчыльнасцю насельніцтва, назавіце яе сталіцу; дзяржаву з мінімальнай шчыльнасцю насельніцтва і яе сталіцу.
11. Пакажыце на карце краіну з максімальнай доляй гарадскога насельніцтва, назавіце яе сталіцу; краіну з мінімальнай доляй гарадскога насельніцтва і яе сталіцу.
12. Назавіце тры найбуйнейшыя агламерацыі свету.
13. Назавіце найбуйнейшыя мегалаполісы свету.
14. Пакажыце на карце асноўныя калідоры міжнародных міграцый.
15. Назавіце і пакажыце дзяржавы — лідары па колькасці бежанцаў.

Прагназуем.

1. Якія змены адбудуцца на палітычнай карце свету ў бліжэйшыя 100 гадоў?
2. Якія новыя напрамкі ў сацыяльна-эканамічнай геаграфіі могуць з'явіцца ў бліжэйшыя дзесяцігоддзі?
3. Якія праблемы, на ваш погляд, могуць абвастрыцца ў сувязі з ростам або скарачэннем колькасці насельніцтва Зямлі?
4. Як змяняцца суадносіны гарадскіх і сельскіх жыхароў у бліжэйшыя 100 гадоў?
5. Якія могуць быць варыянты вырашэння праблемы бежанства ў свеце?